TNS Nipo
Grote Bickersstraat 74 1013 KS Amsterdam
t 020 5225 444
e info@tns-nipo.com www.tns-nipo.com

Rapport

Evaluatie referendum 6 april 2016

Rick Nijkamp, Martin Schalkwijk, Sjof Raaijmakers en Dieter Verhue

h2275 | juni 2016

Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK). De verantwoordelijkheid voor de inhoud van het onderzoek berust bij de auteurs. De inhoud vormt niet per definitie een weergave van het standpunt van de Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

© TNS NIPO | ISO 9001, ISO 20252, ISO 26362, ISO 14001 en ISO 27001 gecertificeerd | rapport nederlands.dotm

Inhoud

	Samenvatting	**1**
	Inleiding	**3**
1	**Voorbereiding en uitvoering referendum**	**5**
1.1	Problemen bij voorbereiding	5
1.2	Informatievoorziening kiezers	6
1.3	Organisatie instructie stembureauleden	9
1.4	Stembureaus	13
1.5	Stembureauleden	15
1.6	Controle op stembureauleden	16
1.7	Hertelling	17
1.8	Suggesties voor BZK met betrekking tot referendum	17
2	**Facts & figures**	**19**
2.1	Opkomst	19
2.2	Volmachten	19
2.3	Kiezerspassen	20
2.4	Ongeldige, onbezorgde en vervangende stempassen	21
	Bijlagen	**1**
Bijlage 1	Onderzoeksverantwoording	2
Bijlage 2	Vragenlijst onderzoek gemeenten	4

Samenvatting

Op woensdag 6 april 2016 heeft in Nederland een raadgevend referendum plaatsgevonden over de wet die strekt tot goedkeuring van de associatieovereenkomst tussen de Europese Unie en Oekraïne. Voor het rechtmatig verlopen van het referendum is het van groot belang dat de procedures rond de stemming en de stemopneming zorgvuldig worden gevolgd. In dit licht heeft het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) TNS NIPO verzocht het referendum te evalueren. Het doel van deze evaluatie is om inzicht te krijgen in het verloop van het referendum, inclusief de voorbereiding hierop. De onderzoeksvragen luiden als volgt:

- Hoe zijn de voorbereidingen en de uitvoering van het referendum bij gemeenten verlopen?
- Wat zijn de fact & figures met betrekking tot de kiesgerechtigden?

Gemeenten hebben een belangrijke rol gespeeld bij de voorbereiding en uitvoering van het referendum. Aan hen is daarom gevraagd hoe de verkiezingen zijn verlopen in termen van voorbereidingen, organisatie en procedure. In totaal hebben 338 van de 390 gemeenten deelgenomen aan het onderzoek (respons van 87%).

Ervaren knelpunten
Eén op de 20 gemeenten (5%) geeft aan één of meerdere problemen te hebben ondervonden bij de voorbereiding en uitvoering van het referendum, hetgeen ongeveer gelijk is aan de problemen bij de verkiezingen voor het Europees parlement in 2014 (7% gaf destijds aan knelpunten te hebben ervaren). Deze gemeenten geven aan problemen te hebben ondervonden met het werven en vergoeden van stembureauleden (2%); het maken en verstrekken van stempassen, kiezerspassen en schriftelijke volmachten (1%); de stemopneming in de stemlokalen (1%); en het vaststellen en doorgeven van het aantal uitgebrachte stemmen (1%).

Informatieverstrekking aan kiezers
Gemeenten hebben de kiezers op diverse manieren geïnformeerd over het referendum. Bijna alle gemeenten (96%) hebben voor de kiezer exemplaren van de tekst van de aan het referendum onderworpen wet en het associatieverdrag beschikbaar gesteld op het gemeentehuis. Bij minder dan een kwart (24%) van deze gemeenten is daadwerkelijk een exemplaar van de tekst van de wet en het verdrag opgehaald. Verder is bij ongeveer de helft (54%) van de gemeenten informatie verstrekt aan de kiezers over de goedkeuringswet van het associatieverdrag (bijvoorbeeld door deze mee te sturen met de stempassen). Een derde (33%) van de gemeenten heeft verkiezingsborden geplaatst voor het referendum. Daarnaast heeft men de kiezers geïnformeerd over de adressen en openingstijden van de stemlokalen onder meer via de eigen gemeentewebsite (96%) en/of via advertenties in huis-aan-huisbladen (57%).

Organisatie instructie stembureauleden
Drie vijfde (60%) van de gemeenten geeft aan dat alle stembureauleden een training hebben gevolgd. Twee derde van de gemeenten (65%) heeft een instructiebijeenkomst georganiseerd voor de stembureauleden, hetgeen bij de verkiezingen voor het Europees parlement hoger lag (76%). De meest genoemde reden om geen instructiebijeenkomst te organiseren is dat de instructie bekend was bij de stembureauleden. Ruim acht op de tien (84%) gemeenten die instructiebijeenkomsten hebben georganiseerd, geven aan gebruik te hebben gemaakt van de door het ministerie van BZK ontwikkelde PowerPoint-instructie. Zij zijn hierover overwegend positief. Het merendeel van deze gemeenten (95%) heeft de stembureauleden ook gewezen op de door BZK ontwikkelde digitale en interactieve stembureau-instructie. Ook hierover is men overwegend positief. Men vond de instructie: duidelijk (90%); begrijpelijk (90%); nuttig (87%); goed leesbaar (87%); volledig (81%); en overzichtelijk (82%). Ongeveer drie kwart (72%) van de gemeenten vermeldt dat ze de door BZK aanbevolen telmethode heeft aangeraden aan hun stembureauleden. Gemeenten die dit niet hebben gedaan, zijn van mening dat dit niet nodig is omdat het telproces bij een referendum niet ingewikkeld is.

Stembureaus en stembureauleden
Per gemeente waren er bij het referendum gemiddeld 22 stembureaus. Omgerekend naar alle gemeenten in Nederland, waren er in totaal 8.379 stembureaus geopend op 6 april 2016, terwijl dit er 9.277 waren ten tijde van de gecombineerde provinciale staten- en waterschapsverkiezingen van 18 maart 2015. Dit is een afname van 10%. Ten tijde van de verkiezingen voor het Europees parlement in 2014 waren er in totaal 9.353 stembureaus geopend. De meeste genoemde redenen voor deze afname zijn: één of meerdere stemlokalen waren niet meer beschikbaar; een verwachte lage opkomst; een versimpeld telproces waardoor de stembureauleden sneller klaar zijn met tellen; en bezuinigingen. Verder geeft een derde (33%) van de gemeenten aan minder stembureauleden te hebben benoemd in vergelijking met de provinciale staten- en waterschapsverkiezingen in 2015.

Controle op stembureauleden en hertellingen
Bijna alle gemeenten geven aan dat ze het functioneren van stembureauleden hebben gecontroleerd, onder meer door: tijdens de verkiezingsdag stemlokalen te bezoeken (91%) en/of achteraf processen-verbaal te bestuderen (85%). Daarnaast geeft ruim een kwart (28%) van de gemeenten aan gesprekken te hebben gevoerd met de stembureauvoorzitters. Er hebben geen hertellingen plaatsgevonden in opdracht van de Gemeenteraad of het Centraal stembureau. Daarnaast vermeldt één gemeente dat ze zelf nog voor één stembureau de stemmen opnieuw heeft geteld. Dit aantal is lager dan bij de verkiezingen voor het Europees parlement in 2014. Destijds hebben 8 gemeenten zelf de stemmen opnieuw geteld.

Facts & figures
Op een totaal aantal van 12.862.658 kiesgerechtigden hebben 4.151.613 kiezers hun stem uitgebracht. Daarmee kwam het opkomstpercentage uit op 32,28%, bij een opkomstdrempel van 30%. Per gemeente hebben gemiddeld 1.166 personen bij volmacht gestemd, terwijl gemiddeld 19 personen met een kiezerspas hun stem hebben uitgebracht voor het referendum. Per gemeente zijn gemiddeld 84 stempassen opgenomen in het Register Ongeldige Stempassen (ROS), hetgeen lager is vergeleken met de verkiezingen voor het Europees parlement in 2014 (153 stempassen).

Inleiding

Op 1 juli 2015 is de Wet raadgevend referendum in werking getreden. Deze wet maakt het mogelijk een raadgevend referendum te houden over nagenoeg alle wetten die door de Tweede en Eerste Kamer der Staten-Generaal zijn aangenomen, alsmede over de stilzwijgende goedkeuring van verdragen. Eind 2015 heeft de Kiesraad bekend gemaakt dat er voldoende verzoeken zijn ingediend om een raadgevend referendum te laten plaatsvinden over een wet die strekt tot goedkeuring van de associatieovereenkomst tussen de Europese Unie en Oekraïne. Dit referendum heeft plaatsgevonden op woensdag 6 april 2016.

Zoals ook bij verkiezingen gebruikelijk is, evalueert het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) het referendum. Het ministerie van BZK heeft TNS NIPO gevraagd om in kaart te brengen hoe het referendum in de praktijk is verlopen.

Centrale vraag en onderzoeksvragen
De centrale vraag en de onderzoeksvragen luiden als volgt:

1 | Centrale vraag en onderzoeksvragen

Hoe is het raadgevend referendum van 6 april 2016 verlopen?

A. Hoe zijn de voorbereidingen en de uitvoering van het referendum bij gemeenten verlopen?

- Welke activiteiten zijn ondernomen in de voorbereiding van het referendum en welke problemen deden zich daarbij voor?
- Hebben zich incidenten voorgedaan (bijvoorbeeld het ronselen van volmachten)?
- In hoeverre is de tekst van de aan het referendum onderwerpen wet en het associatieverdrag beschikbaar gesteld op het gemeentehuis en hoe vaak is hiervan een exemplaar opgehaald?
- Hoe zijn kiezers geïnformeerd over hun rechten en mogelijkheden?
- Wat waren de ervaringen met de instructie van de stembureauleden en in hoeverre is hierbij gebruik gemaakt van het door het ministerie van BZK ontwikkelde materiaal?
- Hoeveel stembureauleden hebben gemeenten aangewezen?
- Hoe zijn stembureauleden gecontroleerd?
- Hoeveel stembureaus zijn er aangewezen voor het referendum (ook in verhouding tot het aantal stembureaus bij voorgaande verkiezingen)?

B. Wat zijn de facts & figures met betrekking tot de kiesgerechtigden?

- Hoeveel kiesgerechtigden waren er en hoeveel daarvan hebben hun stem uitgebracht?
- Hoeveel aanvragen zijn er ingediend (en ingewilligd) voor een kiezerspas?
- Hoeveel verzoeken zijn er ingediend (en ingewilligd) om een schriftelijke volmacht te geven?
- Hoeveel kiezers hebben hun stem uitgebracht door middel van een kiezerspas en hoeveel hebben er bij volmacht gestemd?

Onderzoeksaanpak
De onderzoeksvragen zijn beantwoord met behulp van een enquête onder gemeenteambtenaren die verantwoordelijk zijn voor het verkiezingsproces in alle 390 gemeenten waar op 6 april 2016 het referendum heeft plaatsgevonden. TNS NIPO heeft in opdracht van het ministerie van BZK alle 390 Nederlandse gemeenten uitgenodigd voor deelname aan een online onderzoek. De e-mailadressen van de contactpersonen in iedere gemeente zijn verstrekt door het ministerie van BZK. Alle gemeenten hebben per mail de link naar een online vragenlijst ontvangen en konden zo deelnemen aan de evaluatie van het referendum. De mogelijkheid voor gemeenten om de vragenlijst in te vullen, liep van maandag 11 april tot en met woensdag 27 april 2016. Er zijn drie reminders verstuurd. Van de totaal 390 gemeenten in Nederland hebben 338 gemeenten deelgenomen aan dit onderzoek (zie tabel 2). Met een aantal van 338 van de totaal 390 gemeenten komen we op een respons van 87%.

2 | Respons onderzoek

	Kleine gemeenten (<20.000)	Middelgrote gemeenten (20.000 – 100.000)	Grote gemeenten (>100.000 inwoners)	**Totaal**
Aantal gemeenten in Nederland	122	237	31	**390**
Aantal gemeenten dat heeft meegedaan aan het onderzoek	102	210	26	**338**
Respons	84%	89%	84%	**87%**

De resultaten van de enquête onder gemeenten worden in dit rapport zowel op totaalniveau gepresenteerd als (waar relevant) uitgesplitst naar gemeentegrootte. Waar mogelijk en relevant zijn de resultaten ook vergeleken met de evaluatie van de verkiezingen voor het Europees parlement in 2014.[1]

Leeswijzer
De enquêteresultaten zijn weergegeven in afgeronde percentages. Wanneer er door afronding totalen ontstaan van meer of minder dan 100, zijn deze *niet* gecorrigeerd. De titels van figuren en tabellen betreffen (behoudens enkele uitsplitsingen) de exacte vraagstellingen zoals die aan de respondenten zijn voorgelegd. Bij alle figuren en tabellen is het totale aantal respondenten weergegeven dat de betreffende vraag heeft beantwoord. Bij het weergeven van de resultaten van het onderzoek worden alleen feitelijke bevindingen beschreven.

[1] Cox, E., en B. de Groot (2014) Evaluatie Gemeenteraadsverkiezingen en verkiezingen Europees Parlement 2014. GfK, Hilversum.

1 Voorbereiding en uitvoering referendum

In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe de voorbereiding en de uitvoering van het referendum is verlopen. Achtereenvolgens komen de volgende onderwerpen aan bod:

- problemen bij voorbereiding;
- informatievoorziening kiezers;
- organisatie instructie stembureauleden;
- stembureaus;
- stembureauleden;
- controle op stembureauleden;
- hertelling;
- suggesties voor BZK met betrekking tot referendum.

1.1 Problemen bij voorbereiding

In het merendeel (95%) van alle ondervraagde gemeenten geeft men aan geen problemen te hebben ondervonden bij de voorbereidingen en uitvoering van het referendum (zie tabel 3). In één op de 20 gemeenten (5%) waren er wel één of meerdere knelpunten. Dit percentage is ongeveer gelijk aan het aantal problemen bij de verkiezingen voor het Europees parlement in 2014. Destijds gaf 7 procent van alle ondervraagde gemeenten aan problemen te hebben ondervonden bij de voorbereidingen en uitvoering van de verkiezingen.

3 | Bent u in het kader van de voorbereiding en uitvoering van het referendum gestuit op problemen bij het uitvoeren van de wettelijke verplichtingen? (Basis: n=338; meerdere antwoorden mogelijk)

	Totaal
Geen problemen	*95%*
Het werven en vergoeden van stembureauleden	2%
Het maken en verstrekken van (vervangende) stempassen, kiezerspassen, schriftelijke volmachten	1%
De stemopneming in de stemlokalen	1%
Het vaststellen van het aantal uitgebrachte stemmen door de burgemeester en het doorgeven van de uitslag naar het hoofdstembureau	1%
Overig	1%

Bij elk van de gerapporteerde problemen is via een open vraag om een toelichting gevraagd. Hieronder worden deze antwoorden verder uitgewerkt.

Werven en vergoeden van stembureauleden
In zes gemeenten heeft men problemen gehad met het werven en vergoeden van stembureauleden (2%). In deze gemeenten vond men het lastig om voldoende stembureauleden te vinden. Eén van de gemeenteambtenaren licht toe dat enkele reguliere stembureauleden zijn afgehaakt, omdat ze vreesden voor een lange zit in verband met een lage opkomst. In een andere gemeente was er bij de reguliere stembureauleden weinig animo om voor het referendum als stembureaulid plaats te nemen op een stembureau.

Maken en verstrekken van stempassen, kiezerspassen, schriftelijke volmachten
In vier gemeenten waren er moeilijkheden bij het maken en verstrekken van (vervangende) stempassen, kiezerspassen en schriftelijke volmachten (1%). Bij twee daarvan is de bezorging niet vlekkeloos verlopen. De andere twee gemeenten hadden problemen bij het aanpassen van de lay-out van de passen.

Stemopneming in de stemlokalen
Twee gemeenten hebben problemen ondervonden met de stemopneming in de stemlokalen (1%). Beide gemeenten geven aan dat het stembiljet voor enkele stemmers niet duidelijk was. Men wist niet op welke wijze het vakje rood moest worden gemaakt.

Vaststellen en doorgeven van het aantal uitgebrachte stemmen
Twee gemeenten hebben knelpunten ervaren met het vaststellen van het aantal uitgebrachte stemmen door de burgemeester (art. 67 van de Wet raadgevend referendum) en het doorgeven van de uitslag aan het hoofdstembureau (art. 68 van de Wet raadgevend referendum) (1%). Zo was in één gemeente het proces verbaal van een stembureau niet juist ingevuld. Bij een andere gemeente ontstond er verwarring omdat het model proces-verbaal (model N10) een andere volgorde van velden had dan de Ondersteunende Software Verkiezingen (OSV).[2] Daardoor waren in deze gemeente de blanco en ongeldige stemmen omgewisseld, hetgeen men op tijd heeft weten te herstellen.

Overige problemen
In één gemeente heeft men problemen ondervonden met de instructie van stembureauleden (1%). Het werd door de stembureauleden in deze gemeente als onzinnig beschouwd dat men telkens weer de instructie dient te volgen. Eén gemeente geeft aan moeite te hebben gehad met het informeren van de kiezers over het referendum. De kiezers in deze gemeente waren onbekend met de strekking van het referendum. Deze gemeente heeft de kiezers gewezen op de website: www.verkiezingen2016.nl.

1.2 Informatievoorziening kiezers

Gemeenten hebben de kiezers op diverse manieren geïnformeerd over het referendum.

Verkiezingsborden
Een derde (33%) van de gemeenten vermeldt verkiezingsborden te hebben geplaatst voor het referendum (zie figuur 4).

4 | Zijn er in uw gemeente verkiezingsborden geplaatst? (basis: n=338)

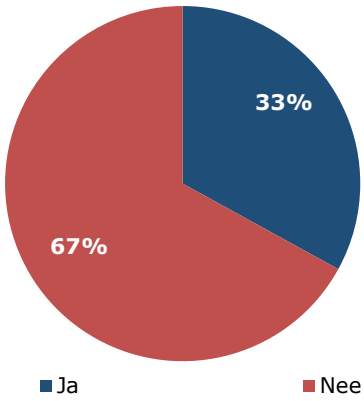

[2] Bij de verkiezingen kunnen gemeenten gebruikmaken van Ondersteunende Software Verkiezingen (OSV). OSV ondersteunt de kandidaatstelling en de berekening en vaststelling van de uitslag.

Tekst van de aan het referendum onderworpen wet en het associatieverdrag
Bijna alle gemeenten (96%) hebben voor de kiezer exemplaren van de tekst van de aan het referendum onderworpen wet en het associatieverdrag beschikbaar gesteld op het gemeentehuis (zie figuur 5). Gemeenten die deze tekst niet beschikbaar hebben gesteld geven hiervoor als verklaring dat het niet nodig was omdat er geringe vraag naar was en/of dat de betreffende tekst online stond.

De gemeenten die de tekst wel beschikbaar hebben gesteld op het gemeentehuis, hebben dit vrijwel allemaal ter openbare kennis gebracht (98%). Bij minder dan een kwart (24%) van deze gemeenten is daadwerkelijk een exemplaar van de tekst van de wet en het verdrag opgehaald. Gemeenten die de verkrijgbaarstelling niet ter openbare kennis hebben gebracht (2%) zeggen dat ze de tekst wel online hebben gezet, maar dat ze hieraan verder geen ruchtbaarheid hebben gegeven.

5 | Hebt u exemplaren van de tekst van de aan het referendum onderworpen wet en het associatieverdrag verkrijgbaar gesteld op het gemeentehuis? (basis: n=338)

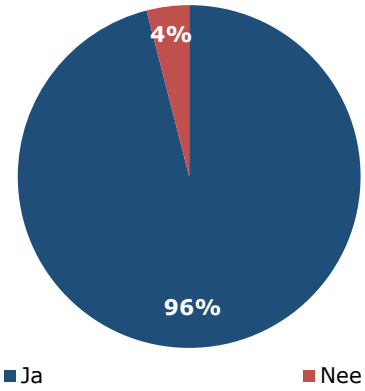

Informatie over de goedkeuringswet van het associatieverdrag
Bij ongeveer de helft (54%) van de gemeenten is er informatie verstrekt aan de kiezers over de goedkeuringswet van het associatieverdrag (zie figuur 6). In deze gevallen is de informatie bijvoorbeeld meegestuurd met de stempassen.

6 | Heeft u de kiezers informatie verstrekt over de goedkeuringswet van het associatieverdrag? (basis: n=338)

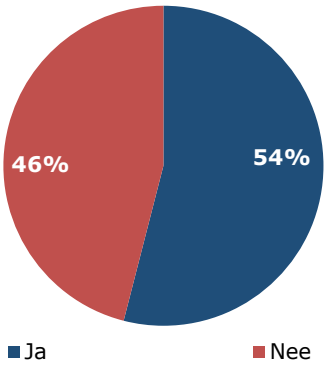

Als gemeenten informatie hebben verstrekt, is deze voornamelijk rechtstreeks afkomstig van de referendumcommissie (66%). Daarnaast heeft twee vijfde van de gemeenten (42%) deze informatie zelf opgesteld (zie figuur 7). Minder dan een tiende (9%) geeft aan dat informatie is opgesteld door de verzender van de stempassen.

7 | Wat voor informatie heeft u verstrekt? (basis: alle gemeenten die informatie hebben verstrekt aan de kiezers; n=184; meerdere antwoorden mogelijk)

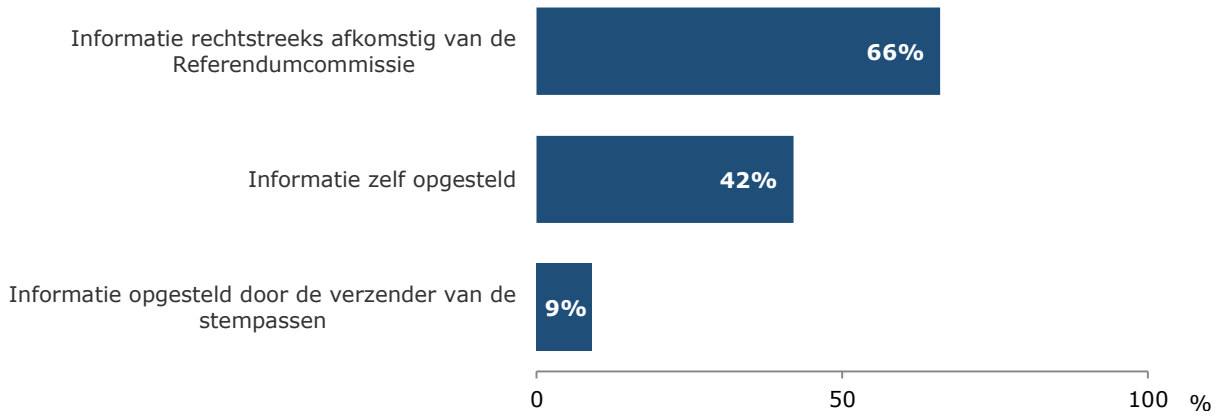

Adressen en openingstijden van de stemlokalen

Voor het kenbaar maken van de adressen en openingstijden van de stemlokalen hebben de gemeenten vooral gebruik gemaakt van de eigen gemeentewebsite (96%). Daarnaast vermelden veel gemeenten gebruik te hebben gemaakt van advertenties in huis-aan-huisbladen (57%).

8 | Hoe zijn de adressen en de openingstijden van de stemlokalen aan de kiesgerechtigden kenbaar gemaakt? (basis: n=338; meerdere antwoorden mogelijk)

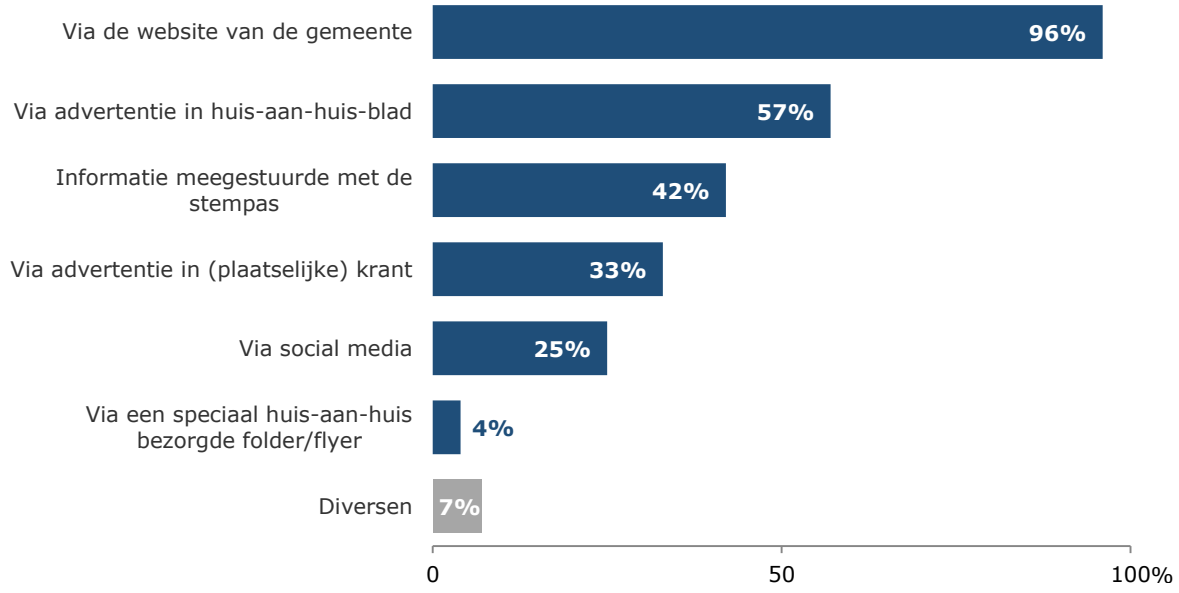

1.3 Organisatie instructie stembureauleden

De stembureauleden zijn op diverse manier geïnstrueerd.

Training stembureauleden
Drie vijfde van de gemeenten (60%) geeft aan dat alle stembureauleden een training hebben gevolgd voordat zij werden benoemd tot stembureaulid (zie figuur 9). Ongeveer één op de zeven gemeenten (14%) heeft een deel van de stembureauleden een training laten volgen en in minder dan een vijfde (18%) van de gemeenten heeft geen enkel stembureaulid een training gevolgd.

9 | *Hebben de stembureauleden een training gevolgd voordat zij werden benoemd als stembureaulid? (basis: n=338)*

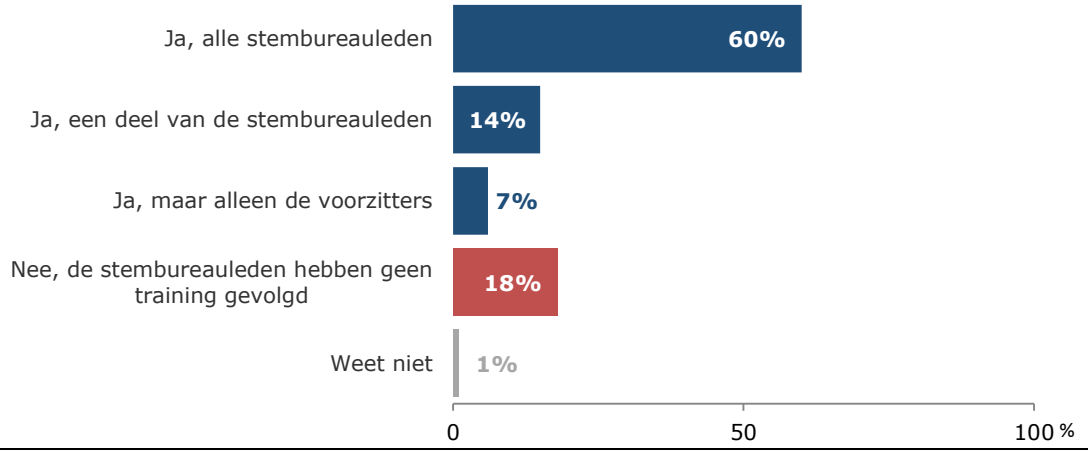

Instructiebijeenkomsten
Twee derde van de gemeenten (65%) heeft een instructiebijeenkomst georganiseerd voor de stembureauleden (zie figuur 10). Een derde van de gemeenten (35%) heeft geen instructiebijeenkomst georganiseerd. De meest genoemde reden hiervoor is dat de instructie bekend was bij de stembureauleden en/of de voorzitters van de stembureaus. Daarnaast wordt gesteld dat het niet nodig was, omdat ze een digitale versie van de instructie hebben verspreid. Bij de verkiezingen voor het Europees parlement in 2014 gaf circa drie kwart (76%) van de gemeenten aan dat ze een instructiebijeenkomst hebben georganiseerd.

10 | *Heeft uw gemeente instructiebijeenkomsten georganiseerd voor stembureauleden; (basis: n=338)*

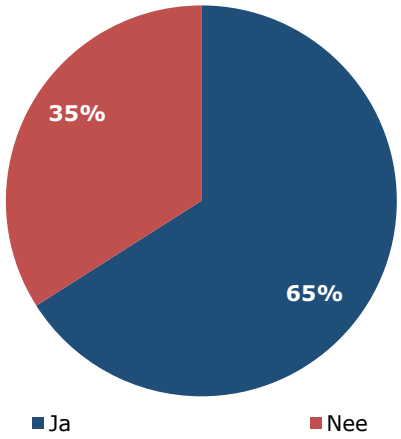

Gebruik en beoordeling PowerPoint-instructie BZK

Ruim acht op de tien (84%) gemeenten die instructiebijeenkomsten hebben georganiseerd, geven aan gebruik te hebben gemaakt van de door het ministerie van BZK ontwikkelde PowerPoint-instructie, al dan niet aangevuld door de gemeenten zelf (zie figuur 11). Bij de verkiezingen voor het Europees parlement was dit percentage ongeveer hetzelfde (81%).

11 | *Heeft u bij de instructiebijeenkomsten gebruik gemaakt van de door BZK ontwikkelde PowerPoint-instructie (al dan niet aangevuld door uzelf)? (basis: alleen gesteld aan gemeenten die instructiebijeenkomsten hebben georganiseerd; n=221)*

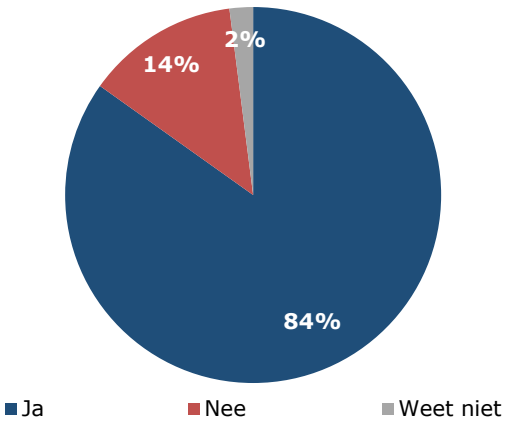

Evenals in 2014 bij de verkiezingen voor het Europees parlement, zijn gemeenten die ten tijde van het referendum gebruik hebben gemaakt van de door het BZK ontwikkelde PowerPoint-instructie overwegend positief over de inhoud (89%) en de vormgeving (87%) van de instructie (zie figuur 12).

12| *Hoe oordeelt u over de inhoud en vormgeving van de door het ministerie van BZK ontwikkelde PowerPoint-instructie? (basis: gemeenten die PowerPoint-instructie hebben gebruikt, n=186)*

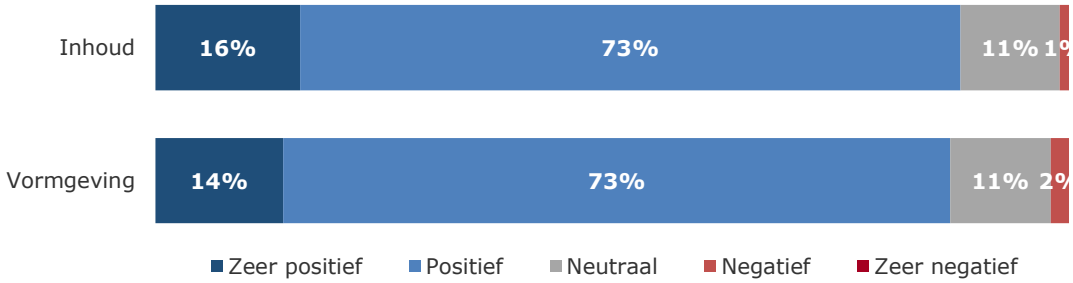

Desgevraagd geven enkele gemeenten suggesties voor verbetering van de PowerPoint-instructie. Zo is een aantal gemeenten van mening dat de instructie zeer uitgebreid is en kan worden ingekort. Enkele andere gemeenten vinden dat meer praktische voorbeelden (bijvoorbeeld van geldige of ongeldige stembiljetten) kunnen worden toegevoegd.

Gebruik en beoordeling digitale stembureau-instructie

Van de gemeenten die klassikale bijeenkomsten hebben georganiseerd, hebben bijna alle gemeenten (95%) de stembureauleden gewezen op de mogelijkheid om zelf (bijvoorbeeld thuis) de door BZK ontwikkelde digitale en interactieve stembureau-instructie te gebruiken (zie figuur 13). Bij de verkiezingen voor het Europees parlement in 2014 was dit percentage ongeveer hetzelfde (91%). De gemeenten die stembureauleden niet hebben gewezen op de digitale instructie, motiveren dit onder meer door te vermelden dat de gemeente een eigen digitale instructie heeft ontwikkeld, dat ze de klassikale instructie afdoende vinden of dat ze van mening zijn dat meerdere instructies leiden tot verwarring.

13| *Hebt u de stembureauleden gewezen op de mogelijkheid om zelf (bijvoorbeeld thuis) de door BZK ontwikkelde digitale en interactieve stembureau-instructie te gebruiken? (basis: alleen gesteld aan gemeenten die instructiebijeenkomsten hebben georganiseerd; n=221)*

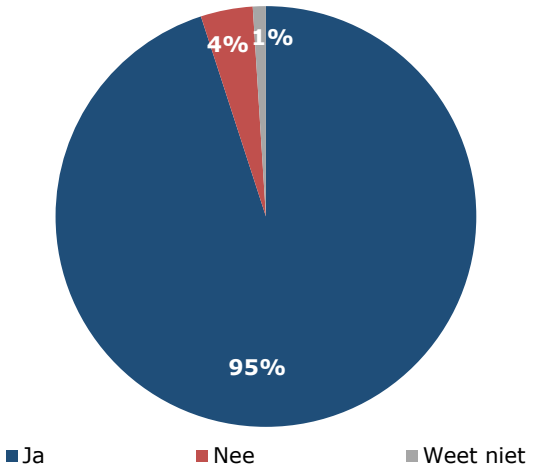

De digitale stembureau-instructie van BZK is over het algemeen zeer positief beoordeeld door de gemeenten (zie figuur 14). De instructie maakte volgens hen onder andere duidelijk wat er moest

gebeuren (90%) en was begrijpelijk (90%). Daarnaast vond men de instructie: nuttig (87%); goed leesbaar (87%); volledig (81%); en overzichtelijk (82%). Bij de verkiezingen voor het Europees parlement in 2014 werd de digitale stembureau-instructie iets minder positief beoordeeld (duidelijk 87%, begrijpelijk 85%, nuttig 69%, goed leesbaar 82%, volledig 70%, overzichtelijk 75%). Desgevraagd geven enkele gemeenten een suggestie voor verbetering van de digitale instructie. Zij geven aan dat de digitale instructie te uitgebreid is en adviseren om minder uitvoerig op de details in te gaan.

14 | *In hoeverre bent u het eens of oneens met onderstaande uitspraken over de digitale instructie? De digitale instructie…(basis: alleen gesteld aan gemeenten die de stembureauleden hebben gewezen op de mogelijkheid om zelf de door BZK ontwikkelde digitale en interactieve stembureau-instructie te gebruiken; n=210)*

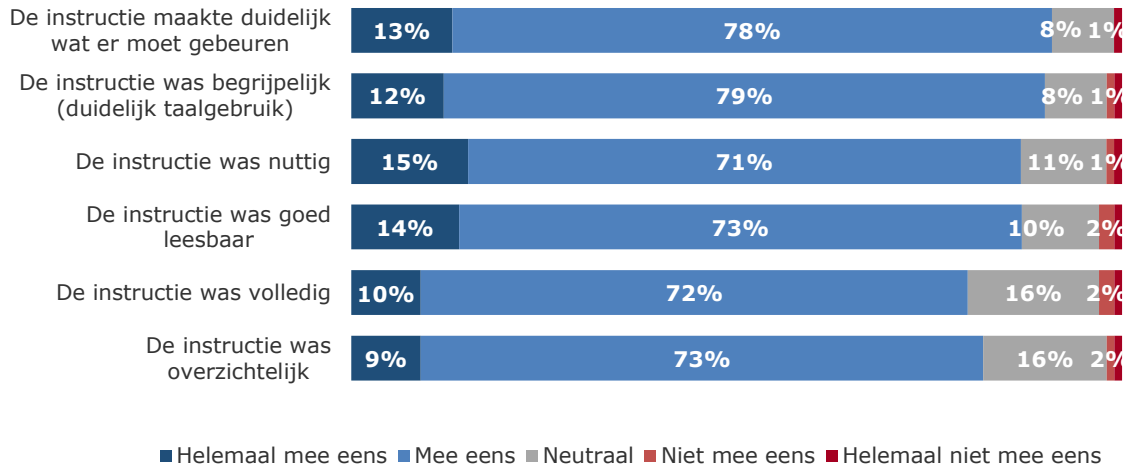

Instructie hanteren telmethode BZK

Aan de gemeenten is gevraagd of ze de stembureauleden hebben geïnstrueerd om de telmethode te hanteren zoals aanbevolen door het ministerie van BZK. Bijna driekwart van de gemeenten (72%) heeft dit gedaan (zie figuur 15). Ongeveer een kwart (25%) heeft de stembureauleden niet geïnstrueerd om deze telmethode te hanteren. Ze geven als voornaamste reden hiervoor dat ze het niet noodzakelijk achtten om te instrueren hoe geteld moet worden, omdat het telproces bij een referendum volgens hen niet ingewikkeld is. Bij de verkiezingen voor het Europees parlement gaf drie kwart van de gemeenten (75%) aan dat ze de stembureauleden hebben geïnstrueerd om de telmethode te hanteren zoals aanbevolen door het ministerie van BZK.

15 | *Heeft uw gemeente de stembureauleden geïnstrueerd om de telmethode te hanteren zoals aanbevolen door BZK? (basis: n=338)*

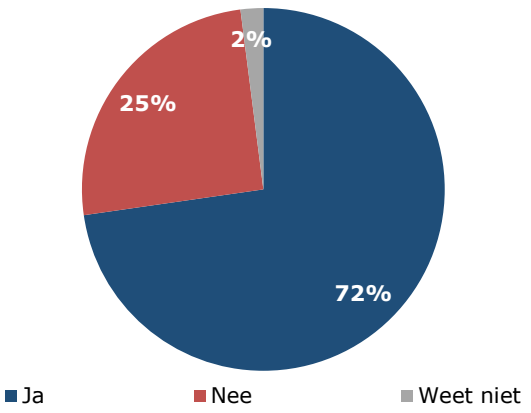

Vrijwel alle gemeenten (99%) geven aan ervoor te hebben gezorgd dat er een exemplaar van de brochure Stembureau-instructie voor de verkiezingsdag (hand-out) aanwezig was in alle stemlokalen.

1.4 Stembureaus

Per gemeente zijn er gemiddeld 22 stembureaus aangewezen voor het referendum. Het aantal stembureaus verschilt per gemeente. In grote gemeenten ligt het gemiddelde op 106, terwijl in kleine gemeenten gemiddeld acht stembureaus zijn aangewezen.

16 | Hoeveel stembureaus zijn er in uw gemeente aangewezen voor het referendum? (basis: n=338)

	Grote gemeenten	Middelgrote gemeenten	Kleine gemeenten	Totaal
0 tot 10 stembureaus	0%	9%	69%	26%
10 tot 20 stembureaus	0%	54%	30%	43%
Meer dan 20 stembureaus	100%	37%	1%	31%
Totaal	100%	100%	100%	100%
Gemiddelde aantal stembureaus	*106*	*19*	*8*	*22*

Mobiele stembureaus
In ongeveer één op de tien gemeenten (12%) zijn naast de gewone stembureaus ook één of meerdere mobiele stembureaus aangewezen. Een mobiel stembureau is een stembureau dat gedurende de dag van stemming op verschillende plaatsen is gestationeerd. Het aandeel mobiele stembureaus ligt iets hoger in grote gemeenten (22%). Gemiddeld zijn er per gemeente 0,1 mobiele stembureaus aangewezen.

17 | Hoeveel mobiele stembureaus zijn er in uw gemeente aangewezen voor het referendum? (basis: n=338)

	Grote gemeenten	Middelgrote gemeenten	Kleine gemeenten	Totaal
0 mobiele stembureaus	77%	86%	97%	88%
1 mobiel stembureau	15%	11%	3%	9%
2 of meer mobiele stembureaus	8%	3%	0%	3%
Totaal	100%	100%	100%	100%
Gemiddelde aantal mobiele stembureaus	*0.3*	*0.2*	*0*	*0.1*

Stemlokalen

Een stembureau bestaat uit drie tot zeven leden en maakt aan het einde van de dag van de stemming een proces-verbaal op. Een stemlokaal is de locatie waar één of meer stembureaus zitting hebben. Op één locatie kunnen meer stembureaus zitting hebben. Gemiddeld zijn per gemeente 21 stemlokalen aangewezen voor het referendum.

18 | Hoeveel stemlokalen zijn er in uw gemeente aangewezen voor het referendum? (basis: n=338)

	Grote gemeenten	Middelgrote gemeenten	Kleine gemeenten	Totaal
0 tot 10 stemlokalen	0%	9%	69%	27%
10 tot 20 stemlokalen	0%	55%	30%	43%
Meer dan 20 stemlokalen	100%	36%	1%	30%
Totaal	100%	100%	100%	100%
Gemiddelde aantal stemlokalen	*97*	*19*	*8*	*21*

Toegankelijkheid stemlokalen

Ruim acht op de tien stemlokalen (86%) waren volgens de gemeenten volledig toegankelijk voor minder validen.

19 | Hoeveel stemlokalen zijn er in uw volledig toegankelijk voor mindervaliden? (basis: n=338)

	Grote gemeenten	Middelgrote gemeenten	Kleine gemeenten	Totaal
Gemiddeld aantal stemlokalen	97	19	8	21
Volledig toegankelijke stemlokalen voor minder validen	79	16	7	18
Volledig toegankelijke stemlokalen voor minder validen (in %)	81%	84%	88%	86%

Aantal stembureaus in vergelijking met voorgaande verkiezingen

In meer dan de helft van de gemeenten (52%) zijn evenveel stembureaus aangewezen als ten tijde van de gecombineerde provinciale staten- en waterschapverkiezingen in 2015 (zie figuur 20). Minder dan de helft van de gemeenten (46%) heeft een geringer aantal stembureaus aangewezen. In grote gemeenten komt het vaker voor dat er minder stembureaus zijn aangewezen dan in kleine gemeenten (respectievelijk 89% versus 31%).

Omgerekend naar alle gemeenten in Nederland, waren er in totaal 8.379 stembureaus geopend op 6 april 2016, terwijl dit er 9.277 waren ten tijde van de gecombineerde provinciale staten- en waterschapsverkiezingen in 2015 (bron: Kiesraad). Dit is een afname van 10%. Ten tijde van de verkiezingen voor het Europees parlement in 2014 waren er in totaal 9.353 stembureaus geopend.

20 | *Heeft uw gemeente meer of minder stembureaus (gewone stembureaus en mobiele stembureaus bij elkaar opgeteld) aangewezen dan bij de gecombineerde provinciale staten- en waterschapsverkiezingen van 18 maart 2015? (basis: n=338)*

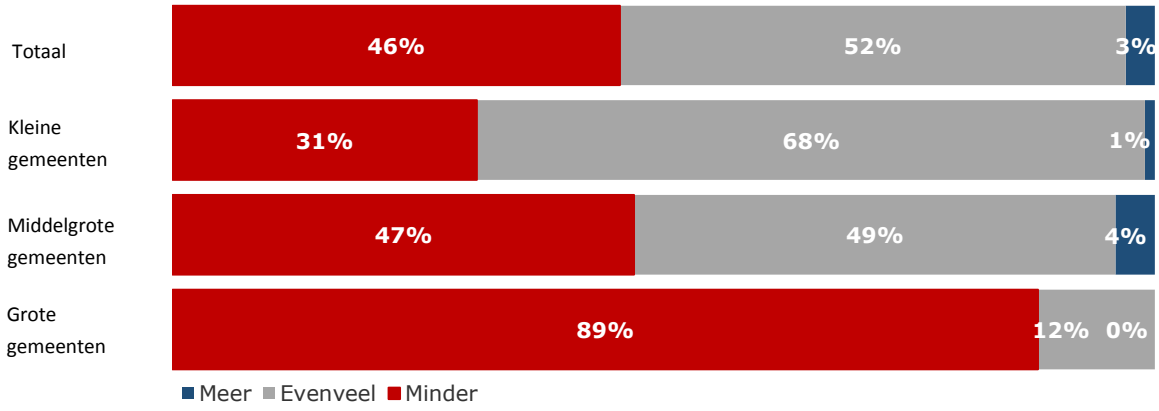

Aan gemeenten waar minder stemlokalen waren dan bij de provinciale staten- en waterschapsverkiezingen in 2015, is gevraagd wat hiervoor de reden was. De meeste genoemde redenen zijn: één of meerdere stemlokalen waren niet meer beschikbaar; een verwachte lage opkomst; een versimpeld telproces waardoor de stembureauleden sneller klaar zijn met tellen; en bezuinigingen. Gemeenten die meer stembureaus hebben aangewezen geven hiervoor onder meer als verklaring dat er een nieuwe wijk is gebouwd of dat een stemlokaal inmiddels weer is geopend na een verbouwing.

1.5 Stembureauleden

Ruim drie vijfde van de gemeenten (63%) geeft aan evenveel stembureauleden te hebben benoemd als ten tijde van de gecombineerde provinciale staten- en waterschapverkiezingen in 2015 (zie figuur 21). Een derde van de gemeenten (33%) heeft minder stembureauleden benoemd.

21 | *Heeft uw gemeente meer of minder stembureauleden per stembureau benoemd dan bij de gecombineerde provinciale staten- en waterschapsverkiezingen van 18 maart 2015? (basis: n=338)*

Minder dan een vijfde van de gemeenten (17%) noteert dat ze tellers beschikbaar hebben gesteld om de uitgebrachte stemmen te tellen (zie figuur 22). De meest genoemde reden hiervoor is om het telproces sneller en soepeler te laten verlopen. Dit percentage ligt lager in vergelijking met de gecombineerde provinciale staten- en waterschapsverkiezingen in 2015. Destijds gaven bijna alle gemeenten (95%) aan dat ze tellers beschikbaar hebben gesteld aan de stembureaus.

De gemeenten die geen tellers beschikbaar hebben gesteld (83%), geven hiervoor onder meer als reden dat ze het niet nodig achtten gezien de verwachte opkomst en het eenvoudige stembiljet.

22 | *Heeft uw gemeente tellers beschikbaar gesteld aan de stembureaus om de uitgebrachte stemmen te tellen? (basis: n=338)*

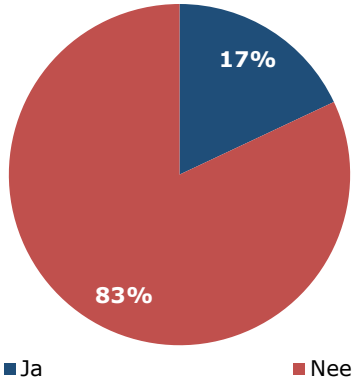

Bij het referendum zijn gemiddeld 1,6 tellers per stembureau ter beschikking gesteld. Bij stembureaus in grote gemeenten (>100.000 inwoners) werden gemiddeld 2,5 tellers beschikbaar gesteld, in middelgrote gemeenten (20.000-100.000 inwoners) werden 1,4 tellers beschikbaar gesteld en in kleine gemeenten (<20.000 inwoners) lag het aantal beschikbaar gestelde tellers op 1,5. Bij de verkiezingen voor het Europees parlement in 2014 werden gemiddeld 5 tellers per stembureau ter beschikking gesteld.

1.6 Controle op stembureauleden

Bijna alle gemeenten geven aan dat ze het functioneren van stembureauleden hebben gecontroleerd (zie figuur 23). Zij geven aan dit voornamelijk te hebben gedaan door tijdens de verkiezingsdag stemlokalen te bezoeken (91%). Daarnaast vermeldt ruim vier vijfde (85%) dat ze de processen-verbaal hebben bestudeerd, terwijl ruim een kwart (28%) achteraf gesprekken heeft gevoerd met de stembureauvoorzitters. Dit is vergelijkbaar met de activiteiten die tijdens de verkiezingen voor het Europees parlement in 2014 zijn verricht.

23| *Hoe heeft uw gemeente het functioneren van de stembureauleden gecontroleerd? (basis: n=338; meerdere antwoorden mogelijk)*

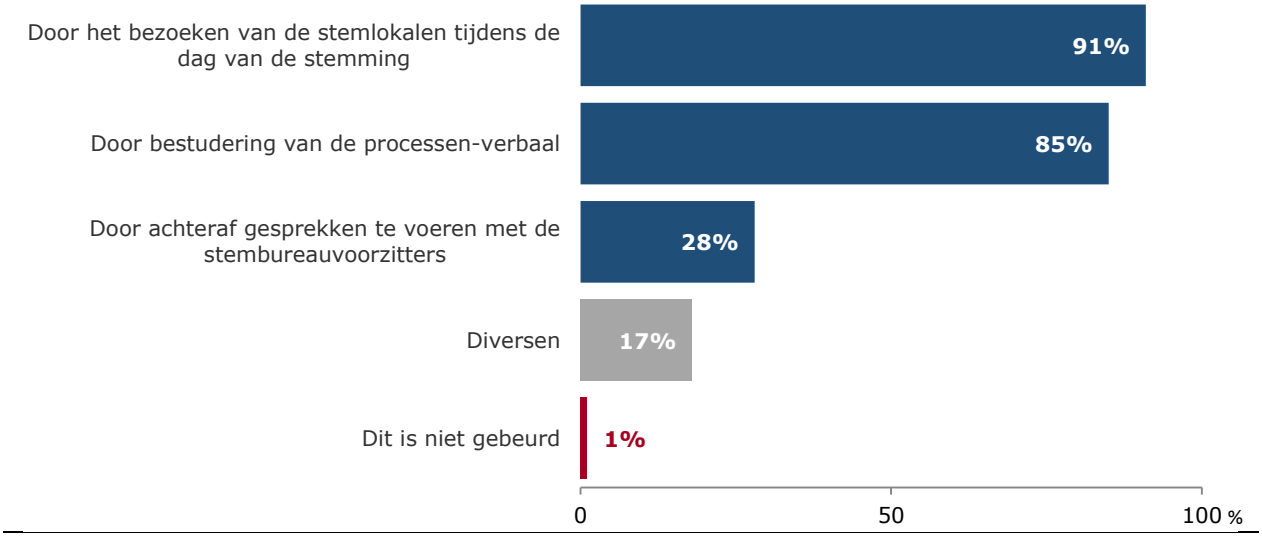

1.7 Hertelling

Er hebben geen hertellingen plaatsgevonden in opdracht van de Gemeenteraad of het Centraal stembureau (zie tabel 24). Daarnaast vermeldt één gemeente dat ze zelf nog voor één stembureau de stemmen opnieuw heeft geteld. Dit aantal is lager dan bij de verkiezingen voor het Europees parlement in 2014. Destijds hebben 8 gemeenten zelf de stemmen opnieuw geteld voor één of meerdere stembureaus.

24 | Voor hoeveel stembureaus heeft een hertelling plaatsgevonden? (basis: n=338)

	Totaal
Voor geen enkel stembureau opnieuw geteld	99,7%
Voor stembureau opnieuw geteld in opdracht van Centraal stembureau of Gemeenteraad	0%
Voor 1 stembureau heeft gemeente zelf opnieuw geteld	0,3%
Totaal	100%

1.8 Suggesties voor BZK met betrekking tot referendum

Aan het eind van de vragenlijst geven 84 van de 338 gemeenten aan dat ze nog opmerkingen of suggesties hebben voor het ministerie van BZK met betrekking tot het referendum. Een groot deel pleit voor het herintroduceren van de stemcomputer. Men vindt het rode potlood niet meer passen bij deze moderne tijd. In woorden van de respondenten:

- *"Spoed zetten achter het elektronisch stemmen!"*
- *"De volgende keer elektronisch stemmen! Papieren stemming is niet meer van deze tijd in het kader van het digitaliseringsbeleid van de overheid."*
- *"Zo snel mogelijk de stemcomputers weer invoeren. Of een makkelijkere digitale manier."*
- *"Waarom nog steeds met potlood en papier in onze digitale wereld?"*
- *"Ja, rode potlood weg. En op naar de computer. En als dat niet lukt, terug naar rooksignalen."*

Daarnaast klagen enkele gemeenten dat de lay-out van het proces verbaal niet overeenkwam met die van de Ondersteunende Software Verkiezingen (OSV), waardoor het risico bestaat dat er fouten worden gemaakt. In woorden van de respondenten:

- *"OSV–inrichting is niet gelijk aan lay-out van het proces-verbaal."*
- *"OSV-programmatuur en proces-verbaal beter op elkaar af stemmen (blanco en ongeldig zijn omgewisseld)."*
- *"De gebruikte indeling van de OSV identiek laten zijn met het proces verbaal."*
- *"OSV niet op CDROM aanleveren, want dat kan niet meer in onze werkstations. Dus op usb-stick aanleveren of een beveiligde link mailen."*
- *"Het programma OSV waarmee de officiële uitslag moet worden vastgesteld heeft een erg klein lettertype, waardoor het moeilijk leesbaar is en dus de kans op foutieve invulling toeneemt."*

Enkele gemeenten raden aan om kiezers zich alleen met geldige identiteitsbewijzen te laten identificeren of om duidelijker te communiceren dat het identiteitsbewijs maximaal 5 jaar verlopen mag zijn op de dag van stemming. Gemeenten geven aan dat ze meerdere vragen hebben ontvangen over de tekst 'minimaal geldig tot 7 april 2011'. Kiezers denken dat dit een drukfout is.

- *"Op de stempas staat vermeld dat het paspoort, identiteitskaart, of rijbewijs uit Nederland minimaal geldig dient te zijn tot 7 april 2011. Wij hebben hierover veel telefoontjes en meldingen op het stembureau gekregen dat dit volgens de kiezer niet juist is. Het is dus verwarrend voor de kiezer, volgens ons is het duidelijker indien er op vermeld staat dat het 5 jaar verlopen mag zijn."*
- *"Afschaffen mogelijkheid om met verlopen identiteitsbewijs te stemmen. Dit roept alleen maar vragen op."*
- *"M.b.t. de stempassen heb ik veel vragen ontvangen over de datum 07-04-2011, de geldigheid van het legitimatiebewijs. Dit brengt veel verwarring onder de burgers en is inmiddels achterhaald."*
- *"De vermelding van de uiterste datum van geldigheid van het legitimatiebewijs. Dat roept elk jaar weer bij een aantal mensen vragen op. Men denkt dat het een drukfout is."*

Tot slot zijn er meerdere gemeenten (te weten 18 van de 338) die het stembiljet niet duidelijk vinden. In eigen woorden:

- *"Het was wat verwarrend, ook voor burgers, dat er op het laatste moment onduidelijkheid ontstond over de inrichting van het stembiljet en de gevolgen daarvan; wel/niet geldig. Voor de toekomst: a.u.b. alleen een rondje voor de woorden en geen kader om de woorden."*
- *"Het stembiljet was onduidelijk voor de mensen."*
- *"Zorg voor een fatsoenlijk ontwerp van het stembiljet. Het is onvoorstelbaar dat er 16 voorbeelden nodig waren om duidelijk te maken wat geldig/ongeldig is."*
- *"Stembiljet kan duidelijker (hokje, bolletje)."*
- *"Een rechthoekje met in de hoek een rondje geeft misschien wel verwarring."*

2 Facts & figures

In dit hoofdstuk komen de facts en figures aan bod. Achtereenvolgens wordt ingegaan op de volgende onderwerpen:
- opkomst;
- volmachten;
- kiezerspassen;
- ongeldige, onbezorgde en vervangende stempassen.

2.1 Opkomst

Op een totaal aantal van 12.862.658 kiesgerechtigden hebben 4.151.613 kiezers hun stem uitgebracht. Daarmee kwam het opkomstpercentage uit op 32,28%, bij een opkomstdrempel van 30%.

25 | Opkomstpercentage (bron: De Kiesraad)

Aantal kiesgerechtigden	12.862.658
Opkomst	4.151.613
Opkomstpercentage	32,28%

2.2 Volmachten

Als een kiezer niet in de gelegenheid is zelf te gaan stemmen – bijvoorbeeld door werk, ziekte of vakantie – kan hij een andere kiezer machtigen dit voor hem te doen. Dit heet stemmen bij volmacht. De persoon die wordt gemachtigd, kan de volmachtstem alleen tegelijkertijd met zijn eigen stem uitbrengen. Een schriftelijk verzoek daartoe kan worden ingediend op een kosteloos bij de gemeente verkrijgbaar formulier, uiterlijk vijf dagen voor de verkiezingen. Gemiddeld zijn er per gemeente negen verzoeken ingediend voor een schriftelijke volmacht (zie onderstaande tabel).

26 | Hoeveel verzoeken om een schriftelijk volmacht te geven heeft uw gemeente ontvangen? (basis: n=338)

	Totaal
Geen verzoeken ontvangen	27%
1 tot 5 verzoeken ontvangen	55%
Meer dan 5 verzoeken ontvangen	18%
Totaal	100%
Gemiddeld aantal verzoeken ontvangen	*9*

Niet alle verzoeken zijn ingewilligd. Gemiddeld zijn acht op de negen verzoeken ingewilligd (zie tabel 27). Bij de verkiezingen voor het Europees parlement in 2014 waren gemiddeld 21 verzoeken per gemeente ingewilligd voor een schriftelijke volmacht.

27 | Hoeveel verzoeken om een schriftelijk volmacht te geven heeft uw gemeente ingewilligd? (basis: n=338)

	Totaal
Geen verzoeken ingewilligd	27%
1 tot 5 verzoeken ingewilligd	59%
Meer dan 5 verzoeken ingewilligd	14%
Totaal	100%
Gemiddeld aantal verzoeken ingewilligd	*8*

Per gemeente hebben 1.166 personen bij volmacht gestemd (zie tabel 28). Dit ligt iets lager dan bij de verkiezingen voor het Europees parlement (1.410).

28 | Hoeveel kiezers hebben bij volmacht gestemd? (basis: n=338)

	Totaal
0-500 kiezers	22%
500-2.000 kiezers	66%
Meer dan 2.000 kiezers	12%
Totaal	100%
Gemiddeld aantal kiezers bij volmacht gestemd	*1.166*

Overigens hebben zich volgens de gemeenten geen incidenten voorgedaan met het ronselen van volmachten.

2.3 Kiezerspassen

Als een kiezer in een andere gemeente wil stemmen dan waar hij woont, kan hij een kiezerspas aanvragen. Met een kiezerspas kan in heel Nederland gestemd worden. Een schriftelijke aanvraag voor een kiezerspas moet uiterlijk vijf dagen voor de verkiezing door de burgemeester zijn ontvangen. In de meeste gemeenten (97%) is tenminste één verzoek ingediend voor een kiezerspas. Gemiddeld zijn per gemeente 15 verzoeken ingediend voor een kiezerspas.

29 | Hoeveel aanvragen voor een kiezerspas heeft uw gemeente ontvangen? (basis: n=338)

	Totaal
Geen aanvragen ontvangen	3%
1 tot 20 aanvragen ontvangen	77%
Meer dan 20 aanvragen ontvangen	20%
Totaal	100%
Gemiddelde aantal verzoeken ontvangen	*15*

In de meeste gevallen is dit verzoek ook ingewilligd (zie tabel 30).

30 | Hoeveel aanvragen voor een kiezerspas heeft uw gemeente ingewilligd? (basis: n=338)

	Totaal
Geen aanvragen ingewilligd	3%
1 tot 20 aanvragen ingewilligd	77%
Meer dan 20 aanvragen ingewilligd	20%
Totaal	100%
Gemiddelde aantal verzoeken ingewilligd	*15*

Per gemeente hebben gemiddeld 19 personen met een kiezerspas hun stem uitgebracht voor het referendum (zie onderstaande tabel).[3]

31 | Hoeveel kiezers hebben hun stem uitgebracht door middel van een kiezerspas? (basis: n=338)

	Totaal
0 tot 20 kiezers	74%
20 tot 50 kiezers	16%
Meer dan 50 kiezers	10%
Totaal	100%
Gemiddelde aantal kiezers	*19*

2.4 Ongeldige, onbezorgde en vervangende stempassen

Elk stembureau beschikt over een register van ongeldig verklaarde stempassen (ROS). Dit register moet voorkomen dat een kiesgerechtigde twee keer kan stemmen. In de volgende gevallen is een stempas ongeldig:

- stempassen waarvoor in plaats daarvan een kiezerspas of een volmachtbewijs is afgegeven;
- stempassen waarvoor op verzoek van de kiezer een vervangende stempas is uitgereikt, bijvoorbeeld omdat hij zijn stempas is kwijtgeraakt of omdat hij de stempas niet heeft ontvangen;
- stempassen die ten onrechte zijn verstrekt of die zijn verstrekt aan personen die tussen de dag van verzending en de dag van stemming zijn overleden;
- stempassen die zijn ontvreemd, of op een andere manier onrechtmatig in omloop zijn, bijvoorbeeld door een fout tijdens de productie of distributie.

Per gemeente zijn gemiddeld 84 stempassen opgenomen in het Register Ongeldige Stempassen (ROS), hetgeen iets lager is vergeleken met de verkiezingen voor het Europees parlement in 2014 (153 stempassen).

[3] Bij het berekenen van het gemiddelde aantal kiezers dat met een kiezerspas heeft gestemd hebben we het antwoord van één gemeente buiten beschouwing gelaten, omdat deze gemeente een onwaarschijnlijk hoog aantal heeft doorgegeven. We hebben het niet kunnen verifiëren bij desbetreffende gemeente, omdat de betrokken gemeenteambtenaar op vakantie was tijdens het opstellen van dit rapport.

32 | *Hoeveel stempassen zijn opgenomen in het Register Ongeldige Stempassen (ROS)? (basis: n=338)*

	Totaal
1 tot 20 stempassen	12%
20 tot 100 stempassen	69%
Meer dan 100 stempassen	18%
Totaal	100%
Gemiddelde aantal stempassen opgenomen in ROS	*84*

Bijlagen

Bijlage 1 Onderzoeksverantwoording

Doelgroep: het onderzoek is uitgezet onder alle gemeenten in Nederland. In totaal zijn dit er 390. Een bestand met namen en e-mailadressen van contactpersonen bij de gemeenten is aangeleverd door het ministerie van BZK.

Veldwerkmethode: gemeenteambtenaren zijn per e-mail uitgenodigd voor deelname. In deze uitnodiging stond een unieke link waarmee men toegang kreeg tot de online vragenlijst.

Veldwerkperiode: het veldwerk heeft gelopen van maandag 11 april tot en met woensdag 27 april 2016. Er zijn drie reminders verstuurd.

Vragenlijst: voor het onderzoek is een vragenlijst gebruikt met een invulduur van 30 tot 45 minuten. Hierin kwamen de volgende onderwerpen aan bod:

- de voorbereiding op de verkiezingen;
- verkrijgbaarstelling tekst wet en verdrag;
- stempassen, kiezerspassen en volmachten;
- stembureaus;
- stemopneming;
- stembureauleden;
- instructie stembureauleden.

Respons: de vragenlijst is door in totaal 338 van de 390 uitgenodigde gemeenten volledig ingevuld. De respons bedraagt daarmee 87%.

Representativiteit: om een beeld te krijgen van de samenstelling van respons is een vergelijking gemaakt tussen de respons en de populatie op basis van de kenmerken: gemeentegrootte en regio. Uit tabel 33 blijkt dat de samenstelling van de respons nauwelijks afwijkt van de samenstelling van de populatie. Er zijn daarom geen wegingsfactoren toegepast.

33 | Steekproefkenmerken versus kenmerken populatie (verticaal gepercenteerd): gemeenten per gemeentegrootte en regio

	Populatie		Respons	
Gemeenten per gemeentegrootte	N	%	N	%
Kleine gemeenten (0-20.000)	122	31	102	30
Middelgrote gemeenten (20.000 – 100.000)	237	61	210	62
Grote gemeenten (100.000+)	31	8	26	8
Totaal	390	100	338	100
Gemeenten per regio	N	%	N	%
Noord (Friesland, Groningen, Drenthe)	59	15	54	16
Oost (Flevoland, Gelderland, Overijssel)	85	22	73	22
West (Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht)	134	34	115	34
Zuid (Zeeland, Noord-Brabant, Limburg)	112	29	96	28
Totaal	**390**	**100**	**338**	**100**

Responsverhogende maatregelen: om deze respons te bewerkstelligen, zijn verschillende acties ondernomen:
1. Het onderzoek is aangekondigd door het versturen van een mail aan de verantwoordelijken binnen de gemeenten. Tevens is het onderzoek aangekondigd in een nieuwsbrief van het ministerie aan de gemeenten. In deze aankondigingen is het doel van het onderzoek uitgelegd en is met klem verzocht de vragenlijst in te vullen.
2. Gedurende het veldwerk zijn er drie reminders uitgestuurd.
3. Naast de eerste contactpersoon van iedere gemeente zijn ook de overige contactpersonen van iedere gemeente uitgenodigd voor deelname.

Bijlage 2 **Vragenlijst onderzoek gemeenten**

B001: Algemeen **Begin blok**

Q001 - Welke_gemeente_werkzaam: **Lijst**

Voor welke gemeente bent u werkzaam?

Hier is een lijst getoond van alle gemeenten in Nederland

Q002 - Combinatie_stemming: **Één antwoord**

Is de stemming voor het referendum in uw gemeente gecombineerd met een andere, door de gemeenteraad uitgeschreven stemming?

1 ❍ Ja
2 ❍ Nee
99 ❍ Weet niet **Position fixed *Exclusive*

Ask only if **Q002 - Combinatie_stemming**,1

Q003 - Hoeveel_stemmingen: **Open**

Zo ja, hoeveel stemmingen zijn er in uw gemeente gehouden?

B001: Algemeen **Eind blok**

B002: Voorbereiding **Begin blok**

Q004 - Gestuit_problemen: **Meerdere antwoorden**

Bent u in het kader van de voorbereiding en uitvoering van de verkiezingen gestuit op problemen bij het uitvoeren van uw wettelijke verplichtingen bij:

1	❑	Het maken en verstrekken van (vervangende) stempassen, kiezerspassen, schriftelijke volmachten
2	❑	De selectie van kiesgerechtigden via de BRP
3	❑	Het opmaken van de registers van ongeldige stempassen
4	❑	Het werven en vergoeden van stembureauleden/ tellers
5	❑	De instructie van stembureauleden
6	❑	De inrichting van stemlokalen
7	❑	Informeren van de kiezers over waar zij hun stem kunnen uitbrengen
8	❑	De stemopneming in de stemlokalen
9	❑	Het vaststellen van het aantal uitgebrachte stemmen door de burgemeester (art. 67 van de Wet raadgevend referendum) en het doorgeven van de uitslag aan het hoofdstembureau (art. 68 van de Wet raadgevend referendum)
97	❍	Geen van deze **Position fixed *Exclusive*

Ask only if **Q004 - Gestuit_problemen**,1

Q005 - Routing: **Open**

U heeft aangeven dat u problemen heeft ondervonden met het maken en verstrekken van (vervangende) stempassen, kiezerspassen, schriftelijke volmachten. Wat voor problemen waren dit en hoe bent u hier mee omgegaan?

Ask only if **Q004 - Gestuit_problemen**,2

Q006 – Routing 2: **Open**

U heeft aangeven dat u problemen heeft ondervonden met de selectie van kiesgerechtigden via de BRP. Wat voor problemen waren dit en hoe bent u hier mee omgegaan?

Ask only if **Q004 - Gestuit_problemen**,3

Q007 – Routing 3: **Open**

U heeft aangeven dat u problemen heeft ondervonden met het opmaken van de registers van ongeldige stempassen. Wat voor problemen waren dit en hoe bent u hier mee omgegaan?

Ask only if **Q004 - Gestuit_problemen**,4

Q008 – Routing 4: **Open**

U heeft aangeven dat u problemen heeft ondervonden met het werven en vergoeden van stembureauleden/ tellers. Wat voor problemen waren dit en hoe bent u hier mee omgegaan?

Ask only if **Q004 - Gestuit_problemen**,5

Q009 – Routing 5: **Open**

U heeft aangeven dat u problemen heeft ondervonden met de instructie van de stembureauleden. Wat voor problemen waren dit en hoe bent u hier mee omgegaan?

Ask only if **Q004 - Gestuit_problemen**,6

Q010 – Routing 6: **Open**

U heeft aangeven dat u problemen heeft ondervonden met de inrichting van de stemlokalen. Wat voor problemen waren dit en hoe bent u hier mee omgegaan?

Ask only if **Q004 - Gestuit_problemen**,7

Q011 – Routing 7: **Open**

U heeft aangeven dat u problemen heeft ondervonden met het informeren van de kiezers over waar zij hun stem kunnen uitbrengen. Wat voor problemen waren dit en hoe bent u hier mee omgegaan?

Ask only if **Q004 - Gestuit_problemen**,8

Q012 – Routing 8: **Open**

U heeft aangeven dat u problemen heeft ondervonden met de stemopneming in de stemlokalen. Wat voor problemen waren dit en hoe bent u hier mee omgegaan?

Ask only if **Q004 - Gestuit_problemen**,9

Q013 – Routing 9: **Open**

U heeft aangeven dat u problemen heeft ondervonden met het vaststellen van het aantal uitgebrachte stemmen door de burgemeester (art. 67 van de Wet raadgevend referendum) en het doorgeven van de uitslag aan het hoofdstembureau (art. 68 van de Wet raadgevend referendum). Wat voor problemen waren dit en hoe bent u hier mee omgegaan?

Q014 - Verkiezingsboren: **Één antwoord**

Zijn er in uw gemeente verkiezingsborden geplaatst?

1 ❍ Ja
2 ❍ Nee

B002: Voorbereiding **Eind blok**

B003: Verkrijgbaarstelling tekst wet en verdrag **Begin blok**

Q015 - Exemplaren_beschikbaar: **Één antwoord**

Hebt u exemplaren van de tekst van de aan het referendum onderworpen wet en het associatieverdrag verkrijgbaar gesteld op het gemeentehuis?

1 ❍ Ja
2 ❍ Nee

Ask only if **Q015 - Exemplaren_beschikbaar**,2

Q016 - Toelichting_exemplaren: **Open**

Waarom niet?

Q017 - Verkrijbaarstelling_tekst: **Één antwoord**

Hebt u de verkrijgbaarstelling van de tekst van de wet en het verdrag ter openbare kennis gebracht?

1 ❍ Ja
2 ❍ Nee

Ask only if **Q017 - Verkrijbaarstelling_tekst**,2

Q018 - Toelichting_verkrijgbaarstelling: **Open**

Waarom niet?

Q019 - Frequentie_opgehaald: **Numeriek**

Max = 9999

Hoe vaak is er daadwerkelijk een exemplaar van de tekst van de wet en het verdrag opgehaald?

_____ keer

Q020 - Goedkeuringswet: **Één antwoord**

Heeft u de kiezers informatie verstrekt over de goedkeuringswet van het associatieverdrag (bijvoorbeeld meegestuurd met de stempassen)?

1 ❍ ja
2 ❍ nee

Ask only if **Q020 - Goedkeuringswet**,1

Q021 - Wat_informatie: **Meerdere antwoorden**

Min = 1

Wat voor informatie heeft u verstrekt?

1 ❑ Informatie rechtstreeks afkomstig van (de website van) de Referendumcommissie
2 ❑ Informatie opgesteld door de verzender van de stempassen
3 ❑ Zelf informatie opgesteld

B003: Verkrijgbaarstelling tekst wet en verdrag — **Eind blok**

B004: Stempassen, kiezerspassen, volmachten — **Begin blok**

Q022 - Ongeldige_stemmen: — **Numeriek**

Max = 999999999

Hoeveel stempassen zijn opgenomen in het register ongeldige stempassen (ROS)?

[ ] stempassen

Q023 - Volmacht_ontvangen: — **Numeriek**

Max = 999999

Hoeveel verzoeken om een schriftelijk volmacht te geven heeft uw gemeente ontvangen?

[ ] verzoeken

Q024 - Volmacht_ingewilligd: — **Numeriek**

Max = 999999

Hoeveel verzoeken om een schriftelijk volmacht te geven heeft uw gemeente ingewilligd?

[ ] verzoeken

Q025 - Aantal_volmacht_gestemd: — **Numeriek**

Max = 999999

Hoeveel kiezers hebben bij volmacht gestemd?

[ ] kiezers

Q026 - Incidenten_volmachten: — **Één antwoord**

Hebben zich in uw gemeente incidenten voorgedaan met het ronselen van volmachten?

1 ❍ Ja
2 ❍ Nee
3 ❍ Weet niet

Ask only if **Q026 - Incidenten_volmachten**,1

Q027 - Toelichting_incidenten: **Meerdere antwoorden**

Kunt u toelichten om wat voor incident(en) het ging?

1 ❑ Incident 1 *Open*
2 ❑ Incident 2 *Open*
3 ❑ Incident 3 *Open*
4 ❑ Incident 4 *Open*
5 ❑ Incident 5 *Open*

Ask only if **Q026 - Incidenten_volmachten**,1

Q028 - Maatregelen: **Open**

Welke maatregelen heeft de gemeente genomen naar aanleiding van het incident/de incidenten die zich heeft/hebben voorgedaan met het ronselen van volmachten?

Q029 - Aanvragen_kiezerspas: **Numeriek**

Max = 999999

Hoeveel aanvragen voor een kiezerspas heeft uw gemeente ontvangen?

_____ aanvragen

Q030 - Ingewilligd_kiezerspas: **Numeriek**

Max = 999999

Hoeveel aanvragen voor een kiezerspas heeft uw gemeente ingewilligd?

_____ aanvragen

Q031 - Stem_uitgebracht: **Numeriek**

Max = 999999

Hoeveel kiezers hebben hun stem uitgebracht door middel van een kiezerspas?

_____ kiezers

B004: Stempassen, kiezerspassen, volmachten — **Eind blok**

B005: Stembureaus — **Begin blok**

Q032 - Aantal_stembureaus: — **Numeriek**

Max = 999

Hoeveel stembureaus zijn er in uw gemeente aangewezen voor het referendum?

Een stembureau bestaat uit drie tot zeven leden en maakt aan het einde van de dag van de stemming een proces-verbaal op. Schrijft u a.u.b. het aantal exclusief eventuele mobiele stembureaus op.

	stembureaus

Q033 - Evenveel_bureaus: — **Numeriek**

Max = 999

Hoeveel *mobiele* stembureaus zijn er in uw gemeente aangewezen voor het referendum?

	mobiele stembureaus

Q034 - Stemlokalen: — **Numeriek**

Max = 999

Hoeveel *stemlokalen* zijn er in uw gemeente aangewezen voor het referendum?

Een stemlokaal is de locatie waar één of meer stembureaus zitting hebben. Op één locatie kunnen dus meer stembureaus zitting hebben. Schrijft u a.u.b. het aantal exclusief eventuele mobiele stembureaus op.

	stemlokalen

Q035 - Andere_verkiezingen: — **Numeriek**

Answer not required | Max = 999

Kunt u deze cijfers ook verstrekken voor de voorgaande verkiezingen (de gecombineerde provinciale staten- en waterschapsverkiezingen van 18 maart 2015)?

	stembureaus	Weet niet
	mobiele stembureaus	Weet niet
	stemlokalen	Weet niet

Ask only if answer **Q035** is higher than answers **Q032 + Q033**

Q036 - Meer: **Open**

Waarom meer?

Ask only if answer **Q035** is NOT lower than answers **Q032 + Q033**

Q037 - Minder: **Open**

Waarom minder?

Q038 - Mindervaliden: **Numeriek**

Max = 999

Hoeveel van de aangewezen stemlokalen zijn volledig toegankelijk voor mindervaliden?

stemlokalen

Q039 - Hoe_kenbaar: **Meerdere antwoorden**

Min = 1

Hoe zijn de adressen en de openingstijden van de stemlokalen aan de kiesgerechtigden kenbaar gemaakt?

1	❑	Informatie meegestuurd met de stempas
2	❑	Via een speciaal huis-aan-huis bezorgde folder/flyer
3	❑	Via advertentie in (plaatselijke) krant
4	❑	Via advertentie in huis-aan-huis-blad
5	❑	Via de website van de gemeente
6	❑	Via social media
96	❑	Anders, namelijk... **Open *Position fixed*

B005: Stembureaus **Eind blok**

B006: Stemopneming **Begin blok**

Q040 - Hertelling: **Één antwoord**

Heeft in uw gemeente een hertelling plaatsgevonden in één of meer stembureaus?

1	❍	Ja
2	❍	Nee

Ask only if **Q040 - Hertelling**,1

Q041 - Opdracht_hertelling: **Één antwoord**

In opdracht van wie is de hertelling uitgevoerd?

1	❍	Centraal stembureau (de Kiesraad)
2	❍	Gemeenteraad
96	❍	Anders, namelijk... **Open *Position fixed*

Ask only if **Q040 - Hertelling**,1

Q042 - Hoeveel_hertellingen: **Numeriek**

Max = 999

Voor hoeveel stembureaus heeft een hertelling plaatsgevonden?

[ ] stembureaus

Q043 - Opnieuw_geteld: **Één antwoord**

Heeft uw gemeente, indien er fouten in de processen-verbaal zijn geconstateerd, zelf nog voor één of meerdere stembureaus de stemmen opnieuw geteld?

1 ❍ Ja

97 ❍ Nee, de gemeente heeft niet opnieuw geteld **Position fixed *Exclusive*

99 ❍ Weet niet **Position fixed *Exclusive*

Ask only if **Q043 - Opnieuw_geteld**,1

Q044 - Hoeveel_opnieuw_tellen: **Numeriek**

Max = 999

Voor hoeveel stembureaus heeft uw gemeente de stemmen opnieuw gestemd?

[ ] stembureaus

B006: Stemopneming **Eind blok**

B007: Stembureauleden **Begin blok**

Q045 - Meer__minder_benoemd: **Één antwoord**

Heeft uw gemeente meer of minder stembureauleden per stembureau benoemd dan bij de gecombineerde provinciale staten- en waterschapsverkiezingen van 18 maart 2015?

1 ❍ Ja, meer

2 ❍ Nee, evenveel

3 ❍ Nee, minder

99 ❍ Weet niet **Position fixed *Exclusive*

Q046 - Extra_tellers: **Één antwoord**

Hebt u extra tellers beschikbaar gesteld aan de stembureaus om de uitgebrachte stemmen te tellen?

1 ❍ Ja
2 ❍ Nee
99 ❍ Weet niet **Position fixed *Exclusive*

Ask only if **Q046 - Extra_tellers**,1

Q047 - Toelichting_tellers: **Open**

Waarom?

99 ❍ weet niet **Position fixed *Exclusive*

Ask only if **Q046 - Extra_tellers**,2

Q048 - Waarom_niet: **Open**

Waarom niet?

99 ❍ weet niet **Position fixed *Exclusive*

Ask only if **Q046 - Extra_tellers**,1

Q049 - Hoeveel_tellers: **Numeriek**

Max = 99

Hoeveel extra tellers heeft uw gemeente gemiddeld per stembureau ter beschikking gesteld om de uitgebrachte stemmen te tellen?

tellers

B007: Stembureauleden **Eind blok**

B008: Instructie stembureauleden **Begin blok**

Q050 - Training: **Één antwoord**

Hebben de stembureauleden een training gevolgd voordat zij werden benoemd als stembureaulid?

1 ❍ Ja, alle stembureauleden
2 ❍ Ja, een deel van de stembureauleden
3 ❍ Ja, maar alleen de voorzitters
4 ❍ Nee, de stembureauleden hebben geen training gevolgd
99 ❍ Weet niet **Position fixed *Exclusive*

Q051 - Instructiebijeenkomsten: **Één antwoord**

Heeft uw gemeente instructiebijeenkomsten georganiseerd voor stembureauleden?

1 ❍ Ja
2 ❍ Nee
99 ❍ Weet niet **Position fixed *Exclusive*

Ask only if **Q051 - Instructiebijeenkomsten**,2

Q052 - Waarom_niet: **Meerdere antwoorden**

Waarom heeft uw gemeente geen instructiebijeenkomsten georganiseerd voor stembureauleden?

Meerdere antwoorden mogelijk

1 ❑ Omdat de instructie bekend was bij de stembureauleden en/of de voorzitters van de stembureaus
2 ❑ Omdat het niet mogelijk was om een geschikte datum te vinden voor een bijeenkomst
3 ❑ Omdat het niet mogelijk was om een geschikte ruimte te vinden voor een bijeenkomst
4 ❑ Omdat er geen bereidheid was van stembureauleden of voorzitters van de stembureaus om deel te nemen
5 ❑ Geen of onvoldoende financiële middelen om dit te realiseren
96 ❑ Anders, namelijk... **Open *Position fixed*
99 ❍ Weet niet **Position fixed *Exclusive*

Ask only if **Q051 - Instructiebijeenkomsten**,1

Q053 - Powerpoint: **Één antwoord**

Heeft u bij de instructiebijeenkomsten gebruik gemaakt van de door het ministerie van BZK ontwikkelde PowerPoint-instructie (al dan niet aangevuld door uzelf)?

1 ❍ Ja

2 ❍ Nee

99 ❍ Weet niet **Position fixed *Exclusive*

Ask only if **Q053 - Powerpoint**,1

Q054 - Oordelen_Powerpoint: **Matrix**

Hoe oordeelt u over de inhoud en de vormgeving van de door het ministerie van BZK ontwikkelde PowerPoint-instructie?

	Zeer positief	Positief	Neutraal	Negatief	Zeer negatief
Inhoud	❍	❍	❍	❍	❍
Vormgeving	❍	❍	❍	❍	❍

Ask only if **Q053 - Powerpoint**,1

Q055 - Suggesties_Powerpoint: **Open**

Hebt u suggesties voor verbetering van deze PowerPoint-instructie?

99 ❍ weet niet **Position fixed *Exclusive*

Ask only if **Q051 - Instructiebijeenkomsten**,1

Q056 - Instructie_zelf_gebruiken: **Één antwoord**

Hebt u de stembureauleden gewezen op de mogelijkheid om zelf (bijvoorbeeld thuis) de door BZK ontwikkelde digitale en interactieve stembureau-instructie te gebruiken (https://www.verkiezingen2016.nl/toolkit/stembureauinstructie)?

1	❍	Ja
2	❍	Nee
99	❍	Weet niet **Position fixed *Exclusive*

Ask only if **Q056 - Instructie_zelf_gebruiken**,2

Q057 - Waarom_niet_gewezen: **Meerdere antwoorden**

Kunt u aangeven waarom u de stembureauleden niet heeft gewezen op de mogelijkheid om zelf de door BZK ontwikkelde digitale en interactieve stembureau-instructie te gebruiken?

Meerdere antwoorden mogelijk

1	❑	Mijn gemeente heeft een eigen digitale instructie ontwikkeld
2	❑	De BZK-stembureauinstructie wijkt op een of meerdere punten af van de werkwijze in mijn gemeente
3	❑	De klassikale instructie is afdoende
4	❑	Meerdere instructies leiden tot verwarring
96	❑	Anders, namelijk... **Open *Position fixed*

Ask only if **Q056 - Instructie_zelf_gebruiken**,1

Q058 - Uitspraken_instructie: **Matrix**

Number of statements: 6 | Number of Scales: 5

In hoeverre bent u het eens of oneens met onderstaande uitspraken over de door BZK ontwikkelde digitale en interactieve stembureau-instructie?

De instructie…

	Helemaal niet mee eens	Niet mee eens	Neutraal	Mee eens	Helemaal mee eens
Maakte duidelijk wat er moet gebeuren	❍	❍	❍	❍	❍
Was begrijpelijk (duidelijk taalgebruik)	❍	❍	❍	❍	❍
Was nuttig	❍	❍	❍	❍	❍
Was goed leesbaar (bv. lettertype groot genoeg, overzichtelijke tekst)	❍	❍	❍	❍	❍
Was volledig (alle situaties die zich kunnen voordoen kwamen aan bod)	❍	❍	❍	❍	❍
Was overzichtelijk (de verschillende onderwerpen waren gemakkelijk te vinden)	❍	❍	❍	❍	❍

Ask only if **Q056 - Instructie_zelf_gebruiken**,1

Q059 - Suggesties_instructie: **Open**

Hebt u suggesties voor verbetering van deze digitale en interactieve stembureau-instructie?

99 ❍ weet niet **Position fixed *Exclusive*

Q060 - Telmethode: **Één antwoord**

Heeft uw gemeente de stembureauleden geïnstrueerd om de telmethode te hanteren zoals aanbevolen door BZK?

1 ❍ Ja

2 ❍ Nee

99 ❍ Weet niet **Position fixed *Exclusive*

Ask only if **Q060 - Telmethode**,2

Q061 - Waarom_niet_geinstrueerd: **Open**

Waarom heeft uw gemeente de stembureauleden niet geïnstrueerd om de telmethode te hanteren zoals aanbevolen door BZK?

99 ❍ weet niet **Position fixed *Exclusive*

Q062 - Handout_aanwezig: **Één antwoord**

Heeft uw gemeente ervoor gezorgd dat er een exemplaar van de brochure *Stembureau-instructie voor de dag van de stemming* (handout) aanwezig was in alle stemlokalen?

1 ❍ Ja

2 ❍ Nee

99 ❍ Weet niet **Position fixed *Exclusive*

Ask only if **Q062 - Handout_aanwezig**,2

Q063 - Waarom_niet_verstrekt: **Open**

Waarom heeft uw gemeente de brochure *Stembureau-instructie voor dag van de stemming* (handout) niet verstrekt?

99 ❍ weet niet **Position fixed *Exclusive*

Q064 - Controle_stembureauleden: **Meerdere antwoorden**

Hoe heeft uw gemeente het functioneren van de stembureauleden gecontroleerd?

Meerdere antwoorden mogelijk

1	❑	Door bestudering van de processen-verbaal
2	❑	Door het bezoeken van de stemlokalen tijdens de dag van de stemming
3	❑	Door achteraf gesprekken te voeren met de stembureauvoorzitters
96	❑	Anders, namelijk... **Open *Position fixed*
97	❍	Dit is niet gebeurd **Position fixed *Exclusive*
99	❍	Weet niet **Position fixed *Exclusive*

B008: Instructie stembureauleden **Eind blok**

B009: Ten slotte **Begin blok**

Q065 - Opmerkingen: **Open**

Hebt u met betrekking tot de onderwerpen die nog niet aan bod kwamen nog opmerkingen of suggesties voor het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties?

99	❍	geen opmerkingen of suggesties **Position fixed *Exclusive*

Q066 - Dank: **Text**

Hartelijk dank voor uw deelname aan dit onderzoek.

B009: Ten slotte **Eind blok**